

Remus Mihai Feraru

Politica religioasă a împăratului Heraclie (610-641): între reconciliere și constrângere

The Religious Politics of Emperor Heraclius (610-641): between Reconciliation and Constraint¹

Abstract: *Our study approaches the religious politics of Emperor Heraclius (610-641). Early on in his reign, the Emperor had two religious matters to face: the Judeans, who had taken advantage of the disputes in the cities of Syria, between the demes of the Greens and the Blues, in order to rebel and who, at the same time, were accused of favouring the Persian invasion; the other issue was the religious conflict between Chalcedonians and Monophysites, which threatened the political unity of the Empire. Heraclius followed the goal of rebuilding the unity of the Eastern Church through the reconciliation of Constantinople and the Non-Chalcedonian churches of the East. The Monothelistic heresy was conceived deliberately in order to bring back the Monophysites to the Imperial Church; that had been the main objective of the religious policy of Emperor Heraclius. Patriarch Sergius supported the Emperor's religious politics. Heraclius's religious politics reached a climax after the Ekthesis decree was passed (638), which led to the Monothelism crisis. This decree is a manifest expression of Heraclius's Caesaropapism, since he used the Church as an instrument for the advancement of his political goals.*

Keywords: *religious politics, Emperor Heraclius, Church, Monoenergism, Monothelism, Chalcedonians, Monophysites*

În primul deceniu al veacului al VII-lea, scena vieții religioase bizantine a fost dominată de disputele dintre calcedonieni și necalcedonieni. Împăratul Phocas (602-610) a dezlănțuit o serie de persecuții sângeroase împotriva monofiziților și evreilor din Siria, Palestina și Egipt; aceste prigoane au fost direct responsabile de prăbușirea stăpânirii

1. Acest articol conține și dezvoltări ale unor fragmente deja publicate în: Remus Mihai Feraru, *Church and State in the Reign of Emperor Heraclius (610-641)*, în Dumitru A. Vanca, Marc Cherry, Alin Albu (ed.), *Religion and Politics. The Church-State Relationship: from Constantine the Great to post-Maastricht Europe*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia 2013, pg. 277-301.

bizantine în provinciile răsăritene ale Imperiului, sub loviturile perșilor. Invazia persană în Orient a exacerbât ura seculară dintre creștini și evrei; cei din urmă fuseseră acuzați că le-ar fi acordat ajutor perșilor, pe care îi considerau drept eliberatorii lor de sub jugul bizantinilor. În septembrie 610, evreii din Antiohia s-au răzvrătit împotriva creștinilor; ei l-au ucis pe patriarhul calcedonian Anastasie și pe câțiva notabili ai orașului. Revolta iudaică a fost reprimată cu cruzime de către Bonosus, comitele Orientului; mulți evrei au fost uciși, iar cei care scăpaseră de la moarte au fost mutilați sau expulzați din Antiohia². Revolta iudeilor s-a împletit cu o serie de conflicte civile, izbucnite în toate orașele Siriei, ai căror protagoniști erau membrii demelor locale (Verzii și Albaștrii). Starea de anarhie care domnea în Imperiu vestea un iminent război civil³.

Situația critică în care se găsea statul bizantin a coincis cu urcarea pe tron a împăratului Heraclie (610-641), care a pus bazele unei noi dinastii imperiale, *dinastia Heraclizilor*⁴. La 5 octombrie 610, Heraclie a fost încoronat împărat de către patriarhul Serghie al Constantinopolului (610-638). El s-a dovedit a fi cel mai eminent dintre suveranii bizantini care vor ocupa tronul Bizanțului după moartea lui Iustinian. Noul împărat a preluat o „grea moștenire” de la predecesorul său, Phocas. Pentru a scoate Imperiul din criză, Heraclie a inițiat un amplu program de reforme care a fost desăvârșit de către succesorii săi⁵. Biserica a jucat un rol important în politica reformatoare promovată de către Heraclie, constituind unul dintre pilonii pe care s-a sprijinit puterea imperială. De altfel, de-a lungul secolului al VII-lea, Biserica s-a afirmat ca un factor de decizie pe scena vieții politice și sociale a Bizanțului.

Încă de la începutul domniei sale, împăratul Heraclie s-a confruntat pe plan religios cu două probleme a căror rezolvare se impunea cu stringență; este vorba despre conflictele, adesea sângeroase, care îi opuneau pe creștinii și evreii din provinciile răsăritene ale Bizanțului, la care se adaugă disputele religioase dintre calcedonieni și necalcedonieni (în special monofiziții din Orient). Evreii s-au răzvrătit, profitând de conflictele izbucnite în orașele Siriei între demele Verzilor și Albaștrilor. Totodată, ei erau acuzați de a fi favorizat invazia persană. Pe de altă parte, conflictele religioase dintre calcedonieni și monofiziți, care amenințau unitatea politică a Imperiului, impuneau soluționarea lor rapidă din partea autorităților imperiale. Studiul nostru își propune să prezinte, pe baza analizei izvoarelor literare, soluțiile adoptate de împăratul Heraclie de comun acord cu patriarhul Serghie al Constantinopolului, pentru rezolvarea gravei crize religioase cu care se confrunta Imperiul

2. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihai Țipău, București, Edit. Basilica a Patriarhiei Române, 2012, 7.21.1.1.1.9., pg. 295-296 (citată în continuare *Cronografia*); Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, éditée pour la première fois et traduite en français par J.- B. Chabot, Paris, Ernest Leroux Éditeur, 1901, X, 25, pg. 379, (citată în continuare, *Chronique*); vezi și Jean, évêque de Nikiou, *Chronique*, texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, în „Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale”, XXIV, 1re partie, Paris, Imprimerie Nationale, 1883, 105, pg. 420 (citată în continuare, *Chronique*); *Chronicon Paschale*, vol. I, ed. Ludovicus Dindorfius, în „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae” 11-12, Bonn, 1832, pg. 699 (abreviată în continuare, *Chronicon Paschale*).

3. Pentru precizarea circumstanțelor politico-religioase în care s-au declanșat răzmerița iudeilor din Antiohia și conflictele civile din Orientul bizantin (Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia) vezi Gilbert Dagron, *Introduction historique. Entre histoire et apocalypse*, în Dagron-Déroche 2010, pg. 19-22.

4. Brezeanu 2007, pg. 95-97.

5. Ostrogorski 1993, p. 353.

într-un moment critic al istoriei sale.

1. Situația religioasă în Orientul bizantin în prima decadă a domniei lui Heraclie

În Orient, Imperiul Persan a rămas cea mai iminentă primejdie pentru Bizanț. Expansiunea persană amenința să dezmembreze Imperiul Bizantin. Între 611 și 613, trupele persane au cucerit principalele orașe siriene Antiohia, Emessa și Damasc. După ce au pus stăpânire pe Siria, perșii au pătruns în Palestina care a fost ocupată în scurt timp cu concursul comunităților iudaice. Evreii au perceput cucerirea persană „ca preludiul sosirii lui Mesia, cât și ca un prilej de revanșă împotriva « Romanilor »”⁶. Pe măsură ce cucerirea persană făcea progrese, evreii erau suspecți de colaborare cu dușmanii și se aflau în

centrul tulburărilor care se propagau în toate cetățile; ei au profitat de ocazie pentru a-și regla conturile cu populația creștină. Nicăieri complicitatea iudeilor cu cuceritorii perși nu a fost mai evidentă și mai simbolică decât la Ierusalim, în anul 614, cu ocazia asedierii și cuceririi „Cetății Sfinte” de către perși. Patriarhul Zaharia a condus rezistența împotriva asediatorilor. Potrivit informațiilor furnizate de izvoarele literare, iudeii au susținut propunerea lui Zaharia de predare imediată și fără luptă a Ierusalimului în mâinile perșilor. Cu ocazia asedierii și a cuceririi „Orașului Sfânt”, evreii au devenit principalii aliați ai perșilor; aceștia din urmă

le-au îngăduit să jefuiască și să distrugă multe biserici creștine, să săvârșească massacre și să le propună prizonierilor creștini salvarea vieții în schimbul convertirii lor la iudaism⁷. Un mare număr de locuitori ai Ierusalimului, printre care se afla și patriarhul însuși, au fost luați prizonieri. Relicva Sfintei Cruci a căzut în mâinile cuceritorilor și a fost dusă la Ctesiphon ca pradă de război⁸.

După cucerirea Ierusalimului, regele Chosroes a convocat sinodul de la Ctesiphon (614) la care au participat reprezentanții celor trei mari grupări creștine din Orient: nestorienii, monofiziții și armenii. Monofiziții, care deținuseră până atunci un loc nesemnificativ în cadrul Imperiului persan, au fost recunoscuți oficial de către „Marele Rege” iar cultul lor a intrat în legalitate. Astfel, Chosroes și-a exprimat în mod clar intenția de a obține sprijinul monofiziților pentru guvernarea și administrarea vechilor teritorii bizantine (Siria, Armenia și Mesopotamia occidentală) în care aceștia erau majoritari. Sinodul de la Ctesiphon a avut drept rezultat întărirea pozițiilor monofiziților în Siria și Armenia și diminuarea considerabilă a influenței calcedonienilor, atașați de puterea

6. Dagron et alii 1990, pg. 13.

7. Dagron et alii 1990, pg. 71-72; Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia* 5.26.6.6.6., pg. 299 ne relatează că iudeii au răscumpărat 90.000 de prizonieri creștini cu scopul de a-i ucide. Considerăm că informația furnizată de către Theophanes trebuie preluată cu reținere, ținând seama de polemica antiiudaică care impregnează sursele creștine care relatează evenimentele petrecute în prima jumătate a secolului al VII-lea.

8. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., pg. 299.

imperială de la Constantinopol⁹.

După cucerirea și organizarea Palestinei, perșii au invadat Egiptul; în 619, ei au cucerit Alexandria. Întregul Egipt a intrat sub ocupația persană. Astfel, în decurs de aproximativ zece ani, între 608/610 și 619, perșii au cucerit Armenia, Mesopotamia, Siria, Palestina și Egiptul, reușind să refacă marele imperiu al Ahemenizilor de odinioară¹⁰. Începând din 619/620, perșii vor controla, timp de aproape un deceniu, cele mai bogate provincii ale Bizanțului; autoritatea lor în teritoriile cucerite s-a sprijinit pe notabili locali monofiziți care, la rândul lor, vor beneficia de numeroase avantaje și favoruri din partea guvernatorilor persani¹¹.

Cucerirea persană a Orientului bizantin a fost facilitată în mod considerabil de vechea dispută teologică dintre Constantinopol și populația monofizită din provinciile răsăritene ale Imperiului (Palestina, Siria și Egipt). Monofizismul a fost îmbrățișat mai ales de către sirieni și egipteni, principalele etnii orientale ale Bizanțului. În primul deceniu de domnie a lui Heraclius, Bisericele monofizite din Siria și Egipt, care refuzaseră să accepte deciziile sinodului de la Calcedon (451), au suferit persecuții violente din partea autorităților bizantine pentru a le constrânge să adopte doctrina calcedoniană oficială. Aceste persecuții, departe de a-i readuce în Biserica imperială, au dezvoltat la monofiziții sirieni și egipteni sentimentul lor „național” și ura față de regimul bizantin; ele au întărit aspirațiile separatiste ale sirienilor și coptilor care au încercat să se sustragă de sub tutela politico-religioasă a Bizanțului și să graveze în sfera de influență politică a Asiei¹². Totodată, prigoanele împotriva monofiziților sirieni și egipteni au anihilat definitiv voința lor de apărare și rezistență în fața ofensivei persane. Dacă la origine, problema monofizismului era esențial religioasă, de-a lungul secolului al VI-lea și mai ales la începutul secolului al VII-lea, ea a suferit transformări majore, devenind o problemă cu caracter etnic. Conflictele religioase care au izbucnit la Ierusalim, Alexandria și Antiohia, provocate de impunerea deciziilor dogmatice formulate la sinodul de la Calcedon, s-au transformat în veritabile revolte etnice; ele au fost reprimare cu violență de către autoritățile civile și militare. În realitate, aceste dispute religioase mascau aprige contradicții etnice și aspirații mai vechi de independență, mai ales în Siria și Egipt, unde populația autohtonă ajunsese treptat la convingerea necesității separării de Bizanț. Astfel, în prima jumătate a secolului al VII-lea, elementul politico-religios a contribuit de o manieră decisivă la definirea identității etnice a locuitorilor Egiptului și Siriei¹³.

9. Politica lui Chosroes de înlocuire a episcopilor calcedonieni cu cei monofiziți este evidențiată de către Mihail Sirianul care afirmă: „... scaunele episcopale erau pretutindeni conduse de către episcopii noștri (n.n. monofiziți) și amintirea calcedonienilor dispăruse de la Eufrat până în Orient”, Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, X, 26, pg. 380-381; Meyendorff 1993, pg. 361; Bréhier-Aigrain 1938., pg. 89-90.

10. Morrisson 2004, pg. 40-42; Brezeanu 2007, pg. 95; Ostrogorski 1993, pg. 124.

11. *Ibidem*, pg. 42.

12. Dagron et alii 1990, pg. 411; Rămureanu 1951, pg. 590; 593-594.

13. Morrisson 2004, pg. 412; Ostrogorski 1993, pg. 87, nota 2; pg. 90; Meyendorff 1993, pg. 41-42; A. H. M. Jones, *Were Ancient Heresies national or social movements in disguise?*, în „Journal of Theological Studies”, 10/2, 1959, pg. 288-298.

2. Împăratul Heraclie și iudeii

Înainte de sosirea lui Heraclie în Ierusalim (31 martie 630), relațiile împăratului cu iudeii nu par să fi fost tensionate. Istoricul Agapius de Maboûg ne relatează că Heraclie i-a poruncit fratelui său Teodor, care recucerise Edessa (628), să nu-i masacreze pe evrei, deși aceștia pactizaseră cu perșii împotriva creștinilor. În 630, în drum spre Ierusalim, împăratul a poposit la Tiberias, unde a fost întâmpinat de către un notabil evreu, pe nume Benjamin; creștinii i s-au plâns lui Heraclie că Benjamin îi prigonise. Pentru a nu încălca regulile ospitalității, Heraclie nu l-a pedepsit pe Benjamin; mai mult, el l-a convins pe acesta să primească botezul creștin. Benjamin a fost botezat în casa unui creștin, Eustatie din Neapolis, care, la rândul său, îi oferise ospitalitate împăratului¹⁴. În ciuda faptului că Teofan Mărturisitorul evidențiază atitudinea împăciuitoare și tolerantă a lui Heraclie față de evreul Benjamin, înclinăm să credem că împăratul l-a forțat pe acesta din urmă să se convertească la creștinism¹⁵. Potrivit lui Eutihie, în timp ce încă se afla în Tiberias, Heraclie a primit o delegație a evreilor din Galileea care i-a solicitat acordarea amnistiei pentru iudei. Împăratul a emis un document scris care le garanta evreilor protecția¹⁶.

După sărbătorile triumfale celebrate la Ierusalim, care au marcat reînălțarea Sfintei Cruci în „Cetatea Sfântă”, împăratul Heraclie și-a schimbat radical atitudinea față de iudei. El a declanșat represalii împotriva evreilor, drept pedeapsă pentru colaborarea acestora cu perșii cât și pentru implicarea lor în masacrarea creștinilor cu ocazia cuceririi Ierusalimului, în 614¹⁷. În ciuda promisiunii făcute reprezentanților iudeilor la Tiberias, împăratul ar fi poruncit să fie masacrați toți iudeii din jurul Ierusalimului și din Galileea. Eutihie adaugă că Heraclie era cuprins de remușcări, deoarece și-a încălcat promisiunea pe care le-o făcuse evreilor la Tiberias; pentru a-și răscumpăra sperjurul, împăratul a instituit o sărbătoare specială însoțită de post și rugăciune, care, potrivit aceluiași Eutihie, era celebrată în Biserica melkită din Egipt, încă din epoca sa¹⁸. Teofan Mărturisitorul ne relatează că Heraclie i-a expulzat pe evreii din Ierusalim, interzicându-le să se apropie la mai puțin de trei mii de oraș¹⁹.

În viziunea lui Heraclie, primejdia pe care o reprezentau evreii pentru Imperiu trebuia să dispară din momentul în care aceștia îmbrățișau creștinismul; doar așa s-ar putea explica decizia împăratului de a decreta botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, consemnată de către izvoarele literare. Decizia de a-i boteza pe evrei a fost anunțată de către Heraclie, foarte probabil, încă din 630 după reînălțarea Sfintei Cruci în Ierusalim. Masacrarea iudeilor la Ierusalim și în Palestina a determinat o emigrare masivă a acestora la Edessa, în Persia²⁰, Arabia²¹ sau Egipt. Deși Heraclie a decretat botezul forțat al tuturor evreilor din Imperiu, punerea în aplicare a decretului său nu este atestată decât la Cartagina; aici, după spusele Sfântului Maxim Mărturisitorul, exarhul Africii Gheorghe

14. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10, pg. 320-321.

15. Gilbert Dagron, *art. cit.*, (*Introduction historique*), pg. 28; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 108-109.

16. Eutychius, *Annales*, în PG, CXI, col. 1089-1090.

17. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 5.26.6.6.6., pg. 299.

18. Eutychius, *Annales*, în PG, CXI, col. 1089-1090; vezi și Bréhier-Aigrain 1938, pg. 109.

19. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, 19.1.20.20.10., pg. 321.

20. Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 4, pg. 414.

21. Sébéos, XXX, 319; vezi și Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, (Anii lumii 6122), pg. 324-325.

a aplicat cu asprime decretul imperial; astfel câteva zeci de mii iudei au fost botezați în ziua Rusaliilor (31 mai 632)²².

Politica de convertire forțată a evreilor la creștinism a contribuit la sporirea urii acestora față de bizantini; deopotrivă, ea i-a determinat pe iudei să susțină și să faciliteze expansiunea arabilor. Autorul anonim al *Învățăturii lui Iacob (Doctrina Jacobi)* descrie bucuria evreilor din Cartagina la aflarea veștii primelor înfrângeri suferite de către guvernatorul Palestinei, Serghie în luptele cu arabii. Potrivit cronicarilor, evreii au devenit spionii arabilor și chiar agenții lor. Ei le ofereau arabilor aur în schimbul prizonierilor sau prăzii de război²³.

3. Criza monoenergismului

Ofensiva militară împotriva perșilor a fost declanșată în toamna anului 622. Ea a coincis cu începutul politicii religioase a împăratului Heraclie a cărei principal obiectiv a fost reconcilierea calcedonienilor cu necalcedonienii. Pierderea de către Bizanț a provinciilor orientale și în special a Egiptului – care era „grânarul Imperiului” – precum și capturarea de către perși a relicvei Sfintei Cruci (614), atât de prețioasă pentru creștini, au constituit principalele motive care i-au determinat pe bizantini să declanșeze războiul împotriva Imperiului Ahemenizilor.

Încă din timpul expedițiilor militare împotriva perșilor (622-628), împăratul Heraclius și-a dat seama de pericolul pe care îl reprezenta monofizismul pentru unitatea politică a Imperiului. Așa se explică faptul că, mânat de rațiuni politice, basileul a încercat cu disperare, la apogeul puterii sale, să restabilească unitatea religioasă a supușilor săi prin soluționarea disputelor teologice dintre calcedonieni și monofiziți. În decursul luptelor cu perșii, Heraclius a constatat totală lipsă de loialitate a populației din provinciile orientale ale Imperiului, majoritar monofizită, față de bizantini considerați dușmanii monofizismului. Pe măsură ce *basileul* a recucerit teritoriile și orașele care căzuseră în mâinile perșilor, el a promovat o politică care viza să refacă unitatea politică și religioasă a Imperiului și să elimine sciziunile religioase de care profitaseră sasanizii. Împăratul Heraclie a renunțat la politica dură a curții imperiale față de necalcedonieni, adoptând o politică de reconciliere și compromis alternată cu acțiuni de constrângere și uneori de forță. El a încercat să-i readucă pe monofiziți în Biserica imperială prin concesii teologice făcute pe seama doctrinei *diofizite* formulată la sinodul de la Calcedon (451)²⁴.

Politica religioasă promovată de către împăratul Heraclius a avut parte de susținerea totală și necondiționată a patriarhului Sergius al Constantinopolului (610-638); acesta din urmă a conceput formulele de compromis dogmatic cu ajutorul cărora basileul bizantin spera să-i readucă pe monofiziți în Biserica imperială. Serghie era originar din Siria. Părinții

22. Sfântul Maxim/Ică 2004, pg. 51; vezi și Gilbert Dagron, *art. cit.*, pg. 30-32.

23. Bréhier-Aigrain 1938, pg. 111.

24. În acest sens este sugestivă vorba care circula printre monofiziți cu privire la aderarea lor la deciziile dogmatice formulate de sinodul de la Calcedon: „Căci iacobiti și teodosieni se lăudau, spunând: Nu noi ne-am împărtășit cu Calcedonul, mai degrabă Calcedonul s-a împărtășit cu noi, printr-o singură lucrare, mărturisind o singură fire a lui Hristos”, Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia* 6121, pg. 322.

săi aparțineau Bisericii iacobite²⁵ organizată după 543, cu centrul la Antiohia. Se pare, deci, că la origine Serghie era monofizit. De altfel, o serie de istorici au pus pe seama monofizismului lui Serghie aderarea sa la monotelism și susținerea totală acordată acestei erezii²⁶.

Încercările lui Heraclie de a reface unitatea Bisericii răsăritene, prin reconcilierea Constantinopolului cu Bisericile monofizite din Orient, au contribuit, într-o primă fază, la nașterea ereziei monoenergiste, care, în cele din urmă, s-a transformat în monotelism. „Sorginta propriu-zisă a monotelismului nu este una teologică, ci politică. Monotelismul a apărut atunci când scindarea grupării monofizite de cea diofizită sau calcedoniană a pus în primejdie integritatea Imperiului Bizantin, amenințat de primejdia persană și apoi de cea arabă”²⁷. Din punct de vedere teologic, monotelismul a apărut în istorie ca o prelungire a ereziei monofizite, ca o formă de compromis cu monofizismul. Monotelismul a fost definit și ca o formă de „monofizism camuflat”. Erezia monotelită a fost concepută în mod deliberat pentru a întoarce grupările eretice monofizite la credința ortodoxă²⁸. Altfel spus, disputa monotelită nu a fost altceva decât o luptă dusă pentru cauza formulei dogmatice de la Calcedon cu scopul de a o face acceptată de către necalcedonieni.

3.1. Începuturile propagandei monoenergismului

Patriarhul Serghie a avut ideea formulării *monoenergismului* ca o formulă de împăcare între monofizism și diofizismul calcedonian. Monoenergismul, deși recunoștea existența a două firi în persoana Mântuitorului Iisus Hristos, admitea că lucrarea lor (*ἐνέργεια*) rămâne una²⁹. Potrivit afirmațiilor Sfântului Maxim Mărturisitorul – de la care provin principalele noastre informații despre debutul monoenergismului – patriarhul Constantinopolului a folosit doctrina monoenergistă în negocierile de unire purtate cu

25. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, pg. 322; Leo Grammaticus, *Chronographia*, în CSHB 31, Bonn, 1842, pg. 155, r. 5 („...καὶ Σεργίου Σύρου Κωνσταντινουπόλεως...”) și Georgius Monachus, *Chronicon*, pg. 673, r. 10 confirmă informația furnizată de către Teophanes cu privire la originea siriană a patriarhului Serghie al Constantinopolului, *apud* Dieten 1972, pg. 1, nota 4.

26. Dieten 1972, pg. 1, nota 4.

27. Remus Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Ed. Lidia, București 2003, pg. 580; Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*, Lidia și Remus Rus (trad.), Popescu, Gh. (prefață) Ed. Sophia, București 2006, pg. 139-140.

28. Nacu, Pompiliu, *Ereziile primelor opt veacuri creștine și dăinuirea lor la începutul mileniului trei*, Ed. Partener, Galați 2010, pg. 270; Vladimir Lossky, *op. cit.*, pg. 139.

29. *Ibidem*, pg. 270; Vladimir Lossky, *op. cit.*, pg. 139.

monofiziții din Siria și Egipt. Printre clericii care au fost câștigați la monoenergism de către Serghie s-au numărat monofizitul Gheorghe Arsas, conducătorul grupării paulianiștilor din Egipt (prin 617/618)³⁰, episcopul calcedonian Teodor de Pharan³¹ și episcopul calcedonian Cyrus de Phasis, numit în 630/631, patriarh melkit al Alexandriei³². Patriarhul Serghie i-a împărtășit doctrina monoenergistă împăratului Heraclie, sugerându-i că monofiziții ar putea fi readuși în Biserica imperială, pe temeiul afirmării *unei singure lucrări* în Hristos.

Heraclie a interzis persecuțiile împotriva monofiziților. Încă de la începutul campaniei militare împotriva perșilor (622), împăratul a purtat personal tratative cu ierarhii monofiziți din teritoriile recucerite. Prin acțiunile lor conjugate, basileul și patriarhul năzuiau să obțină ralierea calcedonienilor și a comunităților monofizite din Armenia, Siria, Palestina și Egipt la o formulă de credință care recunoștea existența a două *naturi* sau *firi* în Hristos, însă a unei singure *lucrări* (*μία ἐνέργεια*). Mai precis, Heraclie spera să realizeze unirea religioasă dintre calcedonieni și necalcedonieni pe baza formulei *unicei lucrări* în Hristos.

Prima încercare a lui Heraclius de a realiza unirea dintre calcedonieni și necalcedonieni, pe baza doctrinei monoenergiste, s-a consumat în 622/623, la Theodosiopolis (în Armenia); aici, împăratul s-a întâlnit cu monofizitul Pavel cel Orb (sau Pavel de Armenia), conducătorul partidei *acephalilor* ciprioți³³. Acesta din urmă aparținea, probabil, Bisericii Ciprului păstorită de către arhiepiscopul Arcadie de Cipru³⁴. Cu această ocazie, Heraclie i-a vorbit lui Pavel despre „*unica lucrare a lui Hristos, adevăratul nostru Dumnezeu*” („... καὶ μιᾷς ἐνεργείας Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐποίησατο μνήμην”)³⁵; el afirma că în Iisus Hristos nu trebuie să se distingă *două feluri de lucrări*, una dumnezeiască și cealaltă omenească³⁶. Deci, încă de la întâlnirea sa cu Pavel cel Orb, împăratul Heraclie cunoștea formula monoenergistă, despre care aflase de la patriarhul Serghie. În ciuda insistențelor sale și ale patriarhului Serghie³⁷, Heraclie nu l-a putut convinge pe Pavel să accepte unirea monofiziților din insula Cipru cu Biserica

30. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Disputatio cum Pyrrho*, în Jacques-Paul Migne (ed.), „*Patrologia Graeca; Patrologiae cursus completus, series graeca*”, 91, Paris, 1863, col. 332B-333C (abreviată în continuare, PG); J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. X, Graz-Austria, Ed. Akademische Druck-U. 1960-1961, col. 741E-744A (abreviat în continuare, Mansi); Venance Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, Fasc. I: *Les Regestes de 381 à 715*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Constantinople-Istanbul, 1932, pg. 113, nr. 279 (abreviat în continuare *Regestes*); Dagronet alii 1993, pg. 40; mai recent, Lange 2012, pg. 544-545.

31. Lange 2012, pg. 540-542.

32. Sfântul Maxim/Stăniloae, pg. 343-344; Grumel 1928, pg. 259-265; 273-274 (abreviat în continuare EO).

33. Hefele 1909, pg. 325, nota 1.

34. Winkelmann 2001, pg. 196-197; Vasile Ioniță, *Sinodul al VI-lea Ecumenic și importanța sa pentru ecumenismul actual*, în „*Studii Teologice*”, nr. 5-8, 1978, pg. 376 (abreviat în continuare ST).

35. Allen 2009, (Documentul 6), pg. 182; Grumel 1928, pg. 117, nr. 291; Hefele 1909, pg. 319, 343-344.

36. Hefele 1909, pg. 324-325 și nota 1.

37. Sfântul Maxim Mărturisitorul (*Disputatio cum Pyrrho*, în PG 91, 332C-333A) ne informează că, în 622, patriarhul Serghie i-a adresat o scrisoare armeanului Pavel cel Orb, cu scopul de a-l convinge să se ralieze Bisericii oficiale prin mijlocirea monoenergismului. De asemenea, Serghie i-a trimis aceluiași Pavel falsă scriere (*libellus*) a patriarhului Mina către Vigiliu, precum și înțelegerea sa cu Teodor de Pharan, care aderase fără ezitare la doctrina monoenergistă. În realitate, pretinsa scriere a lui Mina a fost compusă probabil de către patriarhul Serghie, care „a fabricat” astfel un temei teologic solid în sprijinul doctrinei monoenergiste (Hefele 1909, pg. 318-319; 331-332).

imperială pe temeiul formulei monoenergiste³⁸.

În urma tentativei eşuate a basileului bizantin de a-l câştiga pe Pavel cel Orb pentru planurile sale unioniste, în 625, el i-a adresat arhiepiscopului Arcadie de Cipru un edict (*keleusis*) împotriva aceluiaşi Pavel, „căpetenia celor fără episcopi”; acest edict interzice să se vorbească despre două lucrări în Hristos, după unirea celor două firi în persoana Mântuitorului („...κέλευσιν εὐρεῖν δύο κωλύουσιν ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν λέγειν ἐνεργείας...”)³⁹. La rândul său, patriarhul Serghie a conceput un raport împotriva lui Pavel cel Orb (probabil prin 623 sau 625), raport pe care episcopul Cyrus îl menţionează în scrisoarea pe care i-o adresează lui Serghie în 626⁴⁰.

În timpul campaniei antipersane din 626, pe când se afla în provincia Lazica, împăratul Heraclie a avut o întâlnire cu episcopul procalcedonian Cyrus de Phasis⁴¹. În urma întrevederii cu Heraclie şi la insistenţele patriarhului Serghie, Cyrus a adoptat doctrina monoenergistă. El însuşi afirmă – în scrisoarea adresată lui Serghie – că, îndată după discuţia cu Heraclie, a încetat să mai mărturisească două lucrări în Hristos după unire, după ce a citit şi decretul (κέλευσιν) emis de Heraclie contra lui Pavel cel Orb. De asemenea, Cyrus mărturiseşte că, la porunca împăratului, a citit şi raportul întocmit de Serghie contra lui Pavel cel Orb, care era un răspuns la decretul *keleusis* al lui Heraclie împotriva acestuia din urmă⁴²; tot la îndemnul împăratului, Cyrus i-a cerut explicaţii patriarhului Serghie, cu privire la doctrina despre o singură energie în Hristos⁴³.

4. Încercări de unire a Bisericii imperiale cu Bisericile necalcedoniene din Orient pe baza formulei monoenergiste

După înfrângerea definitivă a persilor (ianuarie 628) şi eliberarea fostelor provincii bizantine de sub ocupaţia persană (Armenia, Mesopotamia, Siria, Palestina şi Egipt), Heraclie a urmărit să restabilească autoritatea bizantină în teritoriile recucerite şi astfel să refacă unitatea politică a Imperiului. Conştient de faptul că restabilirea integrităţii

38. Grumel 1928, pg. 268 (EO, 27); vezi şi Vasile Ioniţă, *art. cit.*, pg. 376-377 (ST, nr. 5-8, 1978); J. Tixeront, *Histoire des dogmes dans L'Antiquité Chrétienne*, vol. III: *La fin de l'âge patristique (430-800)*, Ed. J. Gabalda Paris 1922, pg. 162; Hefele 1909, pg. 324-325, 334.

39. Allen 2009, (Document 2), pg. 164; Lange 2012, pg. 547-548; F. X. Murphy, P. Sherwood, *Constantinople II et Constantinople III*, Ed. de l'Orante, Paris 1974, pg. 142; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 113-114.

40. Grumel 1928, pg. 114, nr. 283; Allen 2009, (Document 1), pg. 162-163, nota 8 este de părere că raportul lui Serghie împotriva lui Pavel cel Orb a fost redactat în 623; V. Ioniţă, *art. cit.*, pg. 377-378; cf. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches* (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, Reihe A, Abt. I), Teil I: 565 bis 1025, München-Berlin, 1924, pg. 114, nr. 283 care datează raportul lui Serghie împotriva lui Pavel Cel Orb în 625, *apud* V. Ioniţă, *art. cit.*, pg. 377-378 (ST, nr. 5-8, 1978).

41. Teofan Mărturisitorul semnalează prezenţa lui Heraclie în Lazica, în anul 626, Theophanes *Chronographia*, în „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae” 43-44, ed. Ioannis Classenus, Bonn, 1839, 6117, r. 10-11, pg. 485 (abreviat în continuare CSHB); în scrisoarea adresată papei Honorius, patriarhul Serghie menţionează întâlnirea dintre Heraclie şi episcopul Cyrus de Phasis din Lazica, vezi Allen 2009, (Documentul 6), pg. 184; *ibidem*, (Documentul 1), pg. 160; vezi şi *Sfântul Maxim Mărturisitorul şi tovarăşii săi*, cap. 8, pp. 66-67. Oraşul Phasis (astăzi Poti, în Gruzia) se afla în provincia Lazica, fiind situat pe coasta de est a Mării Negre, la gura de vărsare a râului Phasis (numit astăzi Rioni), în Marea Neagră.

42. Allen 2009, (Documentul 1), pg. 160-162; Grumel 1928, pg. 114.

43. *Ibidem*, pg. 162; J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, p. 162; Hefele 1909, pg. 319, 333.

teritoriale a Imperiului nu era posibilă fără o apropiere între diferitele comunități creștine divizate, împăratul a inițiat tratative de unire cu liderii nestorienilor și monofiziților.

4.1. Inițierea dialogului religios între Biserica imperială și Biserica nestoriană din Persia

Cunoscutul istoric Jean Meyendorff a emis ipoteza că, în octombrie 628, Heraclie s-a întâlnit la Theodosiopolis cu *catholicos*-ul nestorian Ishôyabh al II-lea; acesta din urmă conducea o delegație diplomatică trimisă de către regele persan Kovrad-Schiroes (martie

– octombrie 628) pentru a purta negocieri de pace cu basileul bizantin. Ishôyabh al II-lea a fost primit cu înalte onoruri de către Heraclie⁴⁴; potrivit ipotezei lui Meyendorff, cu această ocazie, *catholicos*-ul nestorian a săvârșit Sfânta Liturghie într-o biserică „ortodoxă”, acordându-le împăratului și curtenilor săi Sfânta Împărtășanie. Întâlnirea de la Theodosiopolis a constituit un prim pas în reconcilierea dintre calcedonieni și nestorienii. Cercetătorul rus V. V. Bolotov a emis ipoteza – acceptată de Meyendorff

– că, *catholicos*-ul Ishôyabh al II-lea i-ar fi restituit lui Heraclie relicva Sfintei Cruci pe care perșii au capturat-o în 614 după cucerirea Ierusalimului⁴⁵. Dacă ipoteza formulată de către Jean Meyendorff ar fi verosimilă, am avea de-a face cu primul mare succes al politicii unioniste promovată de către Heraclie; comuniunea sacramentală dintre calcedonieni și nestorienii ar fi pecetluit astfel reconcilierea și pacea dintre Bizanț și Imperiul persan⁴⁶.

4.2. Tratativele de unire bisericească purtate de către Heraclius cu patriarhul iacobit Atanasie Camelarius (629-631)

Împăratul Heraclie a profitat de șederea în Orient, pentru a iniția tratative de unire cu ierarhii Bisericii iacobite, cu centrul la Antiohia, care era o Biserică puternică și bine organizată încă din primii săi ani de domnie⁴⁷. Cu ocazia unei vizite la Edessa, probabil în 628/629, Heraclie a inițiat tratative de unire cu iacobii. Cronicarul Mihail Sirianul ne relatează că mitropolitul Isaia al Edessei a refuzat să-i acorde lui Heraclie Sfânta Împărtășanie, cerându-i în mod public să anatemizeze sinodul de la Calcedon și *Tomos*-ul papei Leon I. În replică, împăratul l-a depus pe Isaia, înlocuindu-l cu un episcop

44. Nicephorus, *Breviarium Historicum* în CSHB, 20, p. 23 *apud* Meyendorff 1993, pg. 362, nota 28.

45. Meyendorff 1993, pg. 362-363.

46. Meyendorff 1993, pg. 363.

47. În anul 616, patriarhul iacobit al Antiohiei, Atanasie *Camelarius* (593/595-631) a realizat unirea cu Biserica iacobită din Alexandria, păstorită de către patriarhul Anastasie (604-616), printr-un acord semnat de către cei doi ierarhi la mănăstirea Ennaton din Egipt, vezi Michel Le Syrien, *Chronique*, vol. II, X, 26-27, pg. 381-399; Dagron et alii 1993, pg. 424.

calcedonian⁴⁸.

În ciuda eșecului suferit la Edessa, basileul nu a renunțat la planurile sale de unire a iacobiților cu Biserica imperială. Potrivit informațiilor furnizate de către Mihail Sirianul și confirmate de către alte izvoare, Heraclie I-a contactat pentru negocieri pe patriarhul iacobit al Antiohiei, Atanasie *Camelarius*, care era cunoscut pentru moderația sa teologică și loialitatea sa față de împărat. Atanasie Camelarius și alți 12 episcopi iacobiți s-au întâlnit cu împăratul Heraclie la Mabboug (Hierapolis) în Siria, unde au purtat discuții timp de 12 zile; această întâlnire a avut loc probabil în 629/630. Heraclie i-a promis lui Atanasie că îl va numi patriarh al Antiohiei, însă cu condiția ca el să îmbrățișeze deciziile sinodului de la Calcedon. Patriarhul Serghie al Constantinopolului a trimis scrieri care explicau monoenergismul; episcopul Cyrus de Phasis a venit personal pentru a promova unirea⁴⁹. Totodată, împăratul i-a prezentat patriarhului iacobit o mărturisire de credință care conținea *doctrina monoenergistă*; ea se păstrează în *Cronica* lui Mihail Sirianul:

„Dumnezeu Cuvântul nepătimitor a suferit în trupul său pătimitor. Este evident că, dumnezeirea rămânând nepătimitoare, zicem că există două firi: (cea) a lui Dumnezeu și (cea) a omului, care sunt unite în Iisus, Dumnezeu Cuvântul, Fiul neprihănit, în chip neamestecat și nedespărțit, ceea ce înseamnă două firi care *sunt unite într-o singură lucrare* care este, cum a zis Chiril, cel de fericită pomenire: ... [o fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul]”⁵⁰;

Patriarhul Atanasie a respins mărturisirea de credință a împăratului, suspectând-o de nestorianism; după Mihail Sirianul, această mărturisire cuprinde și *învățătura despre o singură voință și o singură lucrare* care va fi formulată în decretul *Ekthesis* promulgat de către Heraclie în septembrie-octombrie 638⁵¹.

În replică, Heraclie a declanșat o persecuție împotriva iacobiților, încercând să le impună cu forța unirea cu Biserica oficială pe baza doctrinei monoenergiste⁵². Moartea patriarhului Atanasie (iulie 631) a împiedicat punerea în aplicare a unirii. Ca urmare a persecuției, multe mănăstiri și comunități din jurul Antiohiei au acceptat doctrina calcedoniană cu nuanță monoenergistă. Printre cei care au acceptat unirea cu Biserica oficială pe baza formulei monoenergiste s-au numărat și monahii de la mănăstirile „Sfântul Ioan Maron”, (lângă Emesa), Mabboug și Emesa⁵³. În 628/629, împăratul Heraclie a vizitat mănăstirea „Sfântul Maron”; maroniții i-au făcut o primire solemnă împăratului, care, la rândul său, a donat mănăstirii întinse suprafețe de pământ⁵⁴. Scriitorul iacobit Barhebraeus

48. Michel le Syrien, *Chronique*, vol. II, XI, 3, pg. 411-412; vezi și Meyendorff 1993, pg. 364.

49. *Ibidem*, pg. 412; Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, anii lumii 6121, pg. 321-322. Winkelmann 2001, pg. 62-63, nr. 24 a.

50. *Ibidem*, XI, 1-2, pg. 401-403; Winkelmann 2001, pg. 61-62, nr. 24.

51. *Ibidem*, vol. II, XI, 3, pg. 412; Dagron et alii 1993, *op. cit.*, vol. IV, p. 469; V. Ioniță, *art. cit.*, (ST, nr. 5-8, 1978), pg. 376; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 115.

52. *Ibidem*, vol. II, XI, 3, pg. 412.

53. *Ibidem*; vezi și Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

54. Eutychiuss, *Annales*, în PG CXI, col. 1039; Meyendorff 1993, pg. 365; L. Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

afirmă că Heraclie i-a determinat pe maroniți să îmbrățișeze monotelismul⁵⁵. Succesul lui Heraclie în războiul împotriva perșilor a fost încununat de aducerea relicvei Sfintei Cruci de la Ctesiphon. În 31 martie 630, împăratul, însoțit de soția sa Martina, a reinstalat Sfânta Cruce la Ierusalim într-o atmosferă solemnă⁵⁶. Victoria lui Heraclie era, totodată, victoria întregii creștinătăți și îi dădea dreptul împăratului să-și aroge titlul de „Noul Constantin”⁵⁷.

Spre deosebire de Siria, Palestina a fost puțin atinsă de monofizism și prin urmare de monotelism. Din acest motiv la Ierusalim nu s-a produs o dedublare a ierarhiei, una calcedoniană melkită și alta monofizită iacobită, precum s-a întâmplat la Antiohia. După moartea patriarhului Modestus (17 decembrie 631), episcopul Serghie de Ioppe a fost instalat pe scaunul patriarhal ierusalimitean cu sprijinul împăratului Heraclie, fără ca alegerea sa să fie confirmată canonic⁵⁸. Din scrisorile adresate de către papa Martin I lui Ioan de Filadelfia și unui anume Pantaleon rezultă că Serghie de Ioppe, adept al monoenergismului, a sfințit mai mulți episcopi care s-au raliat politicii unioniste a împăratului Heraclie și a căror hirotonie a fost contestată la conciliul de la Lateran (649) de către episcopul Ștefan de Dora⁵⁹. Astfel, episcopul Serghie de Ioppe a pus bazele unei ierarhii monoenergiste în Palestina care însă s-a dovedit a fi foarte fragilă.

4.3. Acordul încheiat de către Heraclie cu Biserica nestoriană a perșilor (630)

Împăratul Heraclie a păstrat relații de bună înțelegere cu catholicosatul nestorian din Seleucia-Ctesiphon. În 630/631, basileul bizantin a primit la Berrhoe (Alep), în Siria, vizita unei delegații persane trimise de către regina Boran; printre membrii delegației se număra și *catholicos*-ul Bisericii persane, Ishôyabh al II-lea, însoțit de mai mulți ierarhi⁶⁰. Negocierile politice, încununate de succes, au fost urmate de dezbateri pe teme teologice, purtate între *catholicos*-ul Ishôyabh al II-lea și împăratul Heraclie. Ishôyabh al II-lea i-a prezentat lui Heraclie o mărturisire de credință despre care el afirma că este în concordanță

55. Magistrand Cezar Vasiliu, *Biserica creștinilor maroniți din Liban*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4, 1966, pg. 163.

56. Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, pg. 320-321; vezi și A. Frolov, *La vraie Croix et les expéditions d'Héraclius en Perse*, în „Revue des études byzantines”, 11, 1953, pg. 100; cf. Norman H. Baynes, *The Restoration of the Cross at Jerusalem*, în „The English Historical Review”, 27, 1912, pg. 299, care afirmă că Sfânta Cruce a fost așezată la Ierusalim în 21 martie 629; cf. Venance Grumel, *La reposition de la vraie croix à Jerusalem par Héraclius. Le jour et l'année*, în *Polychordia. Festschrift F. Dölger zum 75 Geburtstag*, I, Amsterdam, 1966, pg. 143, care propune data de 31 martie 631 pentru reinstalarea Sfintei Cruci la Ierusalim, *apud* V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 374, nota 20.

57. Jan Willem Drijvers, *Heraclius and the Restitutio Crucis: Notes on Symbolism and Ideology*, în Gerrit J. Reinink and Bernard H. Stolte (ed.), *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and confrontation*, Leuven, Paris, Peeters, 2002, pg. 183-191.

58. La sinodul ținut la Lateran în 649, episcopul Ștefan de Dora declara că: „Serghie, care a fost episcop de Ioppe, după retragerea perșilor a luat (funcția de) *locum tenens* al scaunului Ierusalimului, *nu prin autoritate ecleziastică, ci, împotriva canoanelor, prin puterea seculară*. A hirotonit acolo episcopi care țineau de scaunul Ierusalimului (în timp ce el însuși nu era nicidecum confirmat)”, Christoph von Schönborn, *Sofronie al Ierusalimului. Viața monahală și mărturisirea doctrinară*, Măriuca și Adrian Alexandrescu (trad.), Ed. Fundația Anastasia, București 2007, pg. 102, 104; vezi și Meyendorff 1993, pg. 375.

59. Chr. von Schönborn, *op. cit.*, pg. 102, 105-106.

60. *Histoire nestorienne (Cronique de Séert)*, pg. 557 (abreviat în continuare *Cronique de Séert*) ; vezi și Lange 2012, pg. 566-567.

cu învățătura de credință a Părinților niceeni⁶¹. După aceea, *catholicos*-ul a întocmit o mărturisire de credință pe care i-a înmănat-o împăratului; ea prezintă pe alocuri un conținut nestorian; deși această mărturisire de credință nu menționează învățătura despre o singură lucrare în Hristos, ea a fost acceptată de către Heraclie⁶². De altfel, potrivit *Cronicii lui Seert*, Ishôyabh al II-lea și împăratul Heraclie au ajuns la un consens în privința doctrinei monoenergiste formulată de către patriarhul Serghie, care a fost considerată de bună credință. *Cronica lui Seert* relatează că mărturisirea de credință întocmită de către *catholicos*-ul nestorian este în concordanță cu cea a patriarhului Serghie, în ceea ce privește recunoașterea unei voințe unice și a unei lucrări unice în persoana lui Hristos⁶³. La cererea împăratului, Ishôyabh al II-lea a săvârșit Sfânta Liturghie și i-a împărtășit pe Heraclie și pe ceilalți ierarhi bizantini.

4.4. Tratatul de unire religioasă purtat de către Heraclius cu Biserica armeană (631-633)

După reinstalarea Sfintei Cruci la Ierusalim (21 martie 630), Heraclie a inițiat demersuri pentru a realiza unirea religioasă dintre greci și armeni. În timpul *catholicos*-ului Komitas (611-628), Biserica armeană a îmbrățișat monofizismul. La porunca lui Komitas, teologul Yovhan Mayragomec'i ar fi tradus „cărți ale monofiziților Timotei Elur, Petru Fullo, Sever de Antiohia și ale altor eretici”⁶⁴. După moartea lui Komitas (628) și scurta păstorire a *catholicos*-ului Christopher al II-lea Apahuni (628-630), în fruntea Bisericii armene a ajuns *catholicos*-ul Ezras / Ezr (630-641). Încă de la numirea lui Ezras pe scaunul patriarhal al Bisericii armene (630), era evident că acesta din urmă trebuia să renunțe la anticalcedonismul agresiv promovat de către fostul *catholicos* Komitas; de altfel, acest lucru se impunea cu stringență în noul context politic marcat de recucerirea teritoriului Armeniei de către bizantini.

Între timp, Heraclie a redevenit stăpânul întregii Armenii (628), pe care s-a străduit să o scoată de sub controlul și influența politică a perșilor. Conștient de consecințele neplăcute ale schismei produse în 591 în sânul Bisericii armene⁶⁵, – schismă care a contribuit la transformarea lui Chosroes al II-lea în protectorul Bisericii armene și a tuturor creștinilor anticalcedonieni, – Heraclie urmărea să realizeze unirea religioasă între greci și armeni, probabil pe baza monoenergismului, căutând un fel de compromis între reconciliere pașnică și constrângere. În încercarea sa de a realiza unirea religioasă

61. *Cronique de Séert*, pg. 557-558.

62. *Ibidem*, pg. 559.

63. *Ibidem*, p. 560; vezi și Lange 2012, pg. 567.

64. Dagron et alii 1993, pg. 465.

65. În urma tratatului încheiat în 591 cu Persia, Bizanțul a luat în stăpânire întregul teritoriu al Armeniei, cu excepția regiunilor situate la nord-est de râurile Hrazdan și Azat care au rămas în continuare sub stăpânirea persană. Deoarece *catholicosul* Movsēs II Elivardec'i, instalat dincolo de frontiera cu Bizanțul, refuza unirea religioasă cu bizantinii, aceștia au ales un *anticatholicos*, în persoana lui Yovhannēs Bagaranc'i, care va susține doctrina calcedoniană în toate Bisericile din Armenia; de aici va rezulta o schismă în sânul Bisericii armene care a durat până în 610/611; ea a avut drept consecință divizarea clerului armean în două grupuri: calcedonienii și monofiziții. Începând din 591, Biserica armeană a fost divizată în *catholicosatul* calcedonian, aflat pe teritoriul bizantin, și centrul monofizit de la Dvin, aflat sub stăpânirea persană, vezi Meyendorff 1993, pg. 303-304.

între greci și armeni, basileul bizantin s-a bizuit în primul rând pe prestigiul pe care l-a dobândit în urma „eliberării” Sfintei Cruci din „captivitatea persană”⁶⁶. De îndată ce a intrat în posesia relicvei Sfintei Cruci – simbolul unității tuturor creștinilor – Heraclie și-a continuat călătoria în Armenia; împăratul a încercat să câștige loialitatea demnitarilor armeni și să-i determine pe aceștia să susțină planul său de unire bisericească; el le-a dăruit multe fragmente din relicva Sfintei Cruci⁶⁷.

În 632, după readucerea Sfintei Cruci la Ierusalim, Heraclie a poruncit guvernatorului Armeniei, Mizez (Mžēž) Gnouni să-l înștiințeze pe *catholicosul* Ezras că, dacă nu vine să intre în comuniune cu el la granița bizantino-armeană, ar fi nevoit să numească un al doilea *catholicos* pentru întreaga Armenie bizantină⁶⁸. Ezras a dat curs invitației împăratului și, însoțit de o suită de teologi și prinți armeni, s-a îndreptat spre Theodosiopolis (Karin/Garin), unde, în 633, a fost convocat un sinod la care au participat 193 de episcopi greci și armeni⁶⁹. Actele sinodului de la Theodosiopolis nu s-au păstrat. Potrivit relatărilor istoricilor armeni, la sinod s-au schimbat câteva replici cu privire la sinodul de la Calcedon; apoi, *catholicosul* Ezras s-a retras împreună cu secretarul și suita sa să analizeze mărturisirea de credință scrisă pe care i-o înmânase împăratul Heraclie. Textul acestei mărturisiri se sfârșea cu o serie de anatematisme împotriva lui Nestorie și a altor eretici; în schimb nu se amintea nimic despre sinodul de la Calcedon. După ce a analizat mărturisirea de credință pe care i-a înmănat-o Heraclie, *catholicosul* Ezras a semnat-o și a intrat în comuniune cu grecii⁷⁰. Nu se poate afirma dacă unirea între greci și armeni s-a realizat pe baza formulei monoenergiste. În orice caz, această unire bisericească a fost superficială, demonstrând că politica religioasă promovată de către Heraclie a avut un succes relativ în Armenia.

4.5. Politica de unire religioasă a împăratului Heraclie în Egipt

În Egipt, la fel ca în celelalte provincii orientale, împăratul Heraclius nu a întârziat să-și pună în aplicare planul său de unire a monofiziților cu Biserica imperială pe baza doctrinei monoenergiste. În 630/631, împăratul l-a numit patriarh al Alexandriei pe Cyrus⁷¹, fostul episcop de Phasis, care a îmbrățișat monoenergismul în urma discuțiilor cu Heraclie din provincia Lazica (626) și la insistențele patriarhului Serghie. Cyrus a fost investit de către împărat cu puteri civile extinse. El a deținut în Egipt o autoritate comparabilă cu cea a unui *prefect augustal*, mai ales în ultimii ani de domnie ai lui Heraclie⁷².

Îndată după instalarea sa pe scaunul patriarhal al Alexandriei, Cyrus a căutat să

66. Dagron et alii 1993, pg. 468.

67. Meyendorff 1993, pg. 363.

68. Dagron et alii 1993, pg. 469; la fel a procedat și împăratul Mauricius în 591. Deoarece *catholicosul* monofizit Moise al II-lea, stabilit la Dvin, în teritoriul rămas sub stăpânirea persană, a refuzat unirea religioasă cu grecii, Mauricius a numit un *anticatholicos* pentru întreaga Armenie bizantină, în persoana lui Ioan al III-lea, care a recunoscut sinodul de la Calcedon și va susține calcedonismul în toate bisericile Armeniei, *ibidem*, pg. 462.

69. *Ibidem*, pg. 469-470; Jean Meyendorff, *op. cit.*, pg. 363-364; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 386.

70. *Ibidem*, pg. 470; Fr. Winkelmann, *op. cit.*, pg. 63-64, nr. 25; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 116.

71. *Sfântul Maxim și tovarășii săi*, cap. 9, pg. 67-68.

72. Jean éveque de Nikiou, *Chronique*, 120, pg. 455; Meyendorff 1993, pg. 365-366; Louis Bréhier, *Le Monde Byzantin*, vol. II: *Les institutions de l'empire byzantin*, Ed. Albin Michel, Paris 1970, pg. 96-97, 361; Ostrogorski 1996, pg. 143.

pună în practică politica eclesiastică unionistă a Constantinopolului. La 3 iunie 633, el a reușit să realizeze unirea unei fracțiuni a teodosienilor (monofiziții moderați) cu Biserica melkită calcedoniană, pe baza formulei *despre o singură lucrare în Hristos*⁷³. Suportul dogmatic al acestei uniri îl constituie un *decret de unire* care cuprinde nouă anatematisme. În anatematismă a VII-a este expusă în mod clar doctrina monoenergistă: „... Și dacă cineva [...] nu mărturisește [...] că acest Unul și Același Hristos și Fiul a lucrat la fel atât ceea ce era dumnezeiesc, cât și ceea ce era omenesc prin *unica lucrare teandrică*, așa după cum învață cel între sfinți, Dionisie... să fie anatema”⁷⁴. Sursele copte recunosc că o mare parte a populației Egiptului acceptase credința de la Calcedon în interpretarea ei monoenergistă. În acest sens, Sever de Asmounein relatează că: „acești ani au fost cei în care Heraclie și Al-Muqauqas (adică Cyrus « Caucazianul ») dominau Egiptul: și datorită durității persecuției, a oprinderii și a pedepselor pe care Heraclie le-a aplicat ortodoxilor (adică monofiziții) pentru a-i forța să adopte credința de la Calcedon, mulțimi nenumărate au fost puse la adăpost, fie prin tortură, fie prin promisiunea onorurilor, fie prin convingere și vicleșug”⁷⁵.

5. Reacția ortodoxă împotriva monoenergismului

Unirea dintre Biserica imperială și gruparea teodosienilor realizată de către patriarhul Cyrus pe baza monoenergismului a provocat reacția promptă a monahului palestinian Sofronie care se afla atunci în Alexandria. Acesta din urmă l-a implorat pe Cyrus să nu publice decretul de unire care proclama monoenergismul; el și-a manifestat dezacordul față de doctrina monoenergistă formulată în anatematismă a VII-a a decretului de unire. Sfântul Sofronie a plecat la Constantinopol ca să-l avertizeze pe patriarhul Serghie cu privire la doctrina greșită care se ascundea în spatele formulei monoenergiste. Monahul palestinian susținea că trebuie neapărat să se admită două *lucrări* în Hristos și nu una, lucrarea situându-se la nivelul firilor și nu la nivelul persoanei Mântuitorului⁷⁶. După discuții aprinse legate de doctrina despre o singură lucrare în Hristos, patriarhul Serghie a

73. Hefele 1909, pg. 339.

74. Allen 2009, pg. 170-172, (Documentul 3): „Εἴ τις [...] οὐχ ὁμολογεῖ [...] καὶ τὸν αὐτὸν ἕνα Χριστὸν καὶ Ὑἱὸν ἐνεργοῦντα τὰ θεοπροπῆ καὶ ἀνθρώπινα ‘μὴ θεανδρικῇ ἐνεργείᾳ’ κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις Διονύσιον [...] ἀνάθεμα ἔστω”; vezi și F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 149-150; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 118.

75. Meyendorff 1993, pg. 379; cf. V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 381 care afirmă că: „formula de unire din 633 *n-a depășit porțile Alexandriei*”.

76. Mansi 1960, XI 481C; Allen 2009 (*Epistola Synodica*), pg. 96.

ajuns la o înțelegere cu Sfântul Sofronie; cei doi au convenit, de comun acord, că accentul nu trebuie să cadă pe *acțiunea lucrare-energie*, ci pe *subiectul lucrător-operant*, vorbindu-se astfel despre *unicul subiect operant pentru lucrările divine și umane în Hristos*⁷⁷.

Îndată după instalarea sa pe scaunul patriarhal al Ierusalimului (la începutul anului 634), Sfântul Sofronie a trimis o scrisoare sinodală (*Sinodikon*) patriarhului Serghie și tuturor celorlalți patriarhi și episcopi ai pentarhiei. *Sinodikon*-ul reprezintă prima reacție „ortodoxă” oficială împotriva monoenergismului. Sfântul Sofronie evidențiază unitatea persoanei Mântuitorului și dualitatea naturilor în Hristos. În gândirea sa, dualitatea naturilor implică *dualitatea lucrărilor în Hristos, fiecare natură avându-și propria sa lucrare naturală*⁷⁸. Sfântul Sofronie a curmat „politica monoenergistă” a lui Heraclie în Palestina și a contribuit la întărirea doctrinei calcedoniene. Așadar, alegerea lui Sofronie pe scaunul patriarhal al Ierusalimului a însemnat eșecul politicii religioase unioniste a împăratului Heraclie în Palestina.

6. Declanșarea crizei monotelismului

Obiecțiile lui Sofronie cu privire la formula monoenergistă elaborată de către patriarhul Cyrus al Alexandriei au fost reținute parțial în cadrul lucrărilor sinodului permanent pe care patriarhul Serghie l-a convocat la Constantinopol pentru a încheia discuția cu privire la această problemă; în august 633, sinodul a emis un decret dogmatic (*ψήφος*) al cărui text este reprodus în scrisoarea pe care patriarhul Constantinopolului i-a adresat-o papei Honorius în anul 634. În *Psephos* se precizează că i s-a recomandat patriarhului Cyrus al Alexandriei să nu mai îngăduie nimănui pe viitor să vorbească despre una sau două lucrări în Hristos, ci despre *un singur subiect-operant*, Hristos, în lucrările fiecărei naturi⁷⁹. În plus, *Psephos*-ul exclude posibilitatea existenței a două voințe contradictorii în Hristos care ar decurge din mărturisirea a două lucrări în persoana Mântuitorului; astfel este anticipat *monotelismul hristologic*:

„De asemenea, expresia « două lucrări » îi revoltă pe mulți deoarece n-a fost mărturisită de către nici unul dintre sfinții și aleșii predicatori ai tainelor Bisericii. De aici ar rezulta să cinstim două voințe care se contrazic reciproc [...] căci este imposibil ca într-un singur și același subiect să subziste două voințe contradictorii în același timp, una lângă cealaltă”⁸⁰.

În decret se hotăra ca Sofronie să nu mai discute despre problema lucrărilor, ci să se mulțumească cu doctrina asigurată de către Părinții Bisericii⁸¹. *Psephos*-ul nu anula *acordul de unire* încheiat în 3 iunie 633 la Alexandria între monofiziții moderați și Biserica melkită calcedoniană; în scrisoarea adresată patriarhului Alexandriei, prin

77. Înțelegerea dintre Sfântul Sofronie și patriarhul Serghie ne este cunoscută din scrisoarea acestuia din urmă adresată papei Honorius, vezi Allen 2009, pg. 188, (Documentul 6).

78. Chr. von Schönborn, *op. cit.* pg. 118, 226.

79. Allen 2009, pg. 188 (Documentul 6); Hefele 1909, pg. 345.

80. *Ibidem*, pg. 190; Meyendorff 1993, pg. 369-370; F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 307.

81. *Ibidem*, pg. 192 (Documentul 6); Grumel 1932, pg. 115-116, nr. 287.

august-septembrie 633, patriarhul Serghie aproba unirea făcută de Cyrus cu teodosienii, conform decretului de unire atacat de către Sfântul Sofronie.

6.1 Elaborarea formulei monotelite

Îndată ce patriarhul Serghie al Constantinopolului a aflat de investirea Sfântului Sofronie în funcția de patriarh al Ierusalimului, el a înțeles că acesta din urmă era pierdut definitiv pentru cauza monoenergismului. De aceea, Serghie a căutat să-l câștige de partea sa pe papa Honorius (625-638). În acest sens, patriarhul Constantinopolului i-a adresat papei o scrisoare care ne furnizează o serie de informații în legătură cu disputa monoenergistă. Această scrisoare conține textul *Psephos*-ului. Printre altele, Serghie îi relatează papei despre unirea teodosienilor cu Biserica imperială, realizată la Alexandria de către patriarhul Cyrus (3 iunie 633), pe baza monoenergismului; totodată, el amintește de protestul Sfântului Sofronie împotriva formulei monoenergiste⁸².

În același an (634), papa Honorius i-a răspuns patriarhului Sergius, înainte de a primi scrisoarea de întronizare din partea patriarhului Sofronie al Ierusalimului. În scrisoarea adresată lui Serghie – păstrată într-o traducere grecească în actele sinodului al VI-lea ecumenic – Honorius aprobă unirea încheiată în 3 iunie 633 la Alexandria. El este de acord cu Serghie că trebuie evitată discuția despre una sau două lucrări în Hristos; în acest sens, papa Honorius afirmă că este treaba gramaticienilor și a filosofilor să discute despre aceste două expresii⁸³. Papa interzice să se vorbească despre una sau două lucrări în Hristos – formule a căror utilizare generează dificultăți teologice – și recomandă să se mărturisească *o singură voință în Hristos* (ὅθεν καὶ ἐν θέλημα ὁμολογοῦμεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ – unde *et unam voluntatem fatemur Domini nostri Iesu Christi*)⁸⁴; el înțelege prin asta că n-ar putea exista în Hristos două voințe contrare una alteia și că întreaga omenitate a lui Hristos este condusă de către dumnezeirea Logosului⁸⁵. Totodată, Honorius afirmă că Iisus Hristos, persoană unică, a săvârșit în același timp operele dumnezeiești și cele omenești cu ajutorul celor două naturi ale sale: același Iisus Hristos a operat prin cele două naturi ale sale „dumnezeiește și omenește”⁸⁶. Așadar, la sugestia patriarhului Serghie – care considera că mărturisirea *a două lucrări în persoana lui Iisus Hristos* ar implica afirmația impioasă a *două voințe contradictorii în Hristos* – papa Honorius mărturisește *o singură voință în Hristos*; „prin răspunsul său, papa acreditează, fără să vrea, monotelismul ca rezultată a monoenergismului”⁸⁷. Teologia sa avea să sprijine, cel puțin în mod indirect, evoluția ereziei monotelite⁸⁸. Expresia *o singură voință* s-a născut din implicațiile doctrinei despre o singură lucrare. Această expresie va fi impusă de către patriarhul Serghie în *Ekthesis*-ul lui Heraclie care va deveni astfel „documentul de bază

82. Hefele 1909, pg. 343-346; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 121.

83. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 168-169.

84. Allen 2009, pg. 196 (Documentul 7).

85. Lange 2012, pg. 608; Dagron et alii 1993, pg. 42; Meyendorff 1993, pg. 373.

86. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 169; V. Grumel, *Recherches sur l'histoire du monothélisme III* în EO 28, 1929, pg. 274-277; Bréhier-Aigrain 1938, pg. 122-123; F. X. Murphy, P. Sherwood, *op. cit.*, pg. 160-162.

87. Nicolae Chifăr, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Iași, Edit. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2000, pg. 229; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 382.

88. Meyendorff 1993, pg. 373.

al monotelismului”⁸⁹.

6.2 Promulgarea decretului *Ekthesis* (638)

Răspunsul Constantinopolului la scrisoarea sinodală (*Sinodikon*) a Sfântului Sofronie l-a constituit publicarea, în septembrie-octombrie 638, a decretului imperial *Ekthesis*; acest decret a fost conceput de către patriarhul Serghie încă din 636, fapt confirmat de către însuși împăratul Heraclie într-o scrisoare pe care el i-a trimis-o, la începutul anului 641, papei Ioan al IV-lea⁹⁰. Intervenția în disputa monoenergistă a papei Honorius, care a acceptat ideile patriarhului Constantinopolului, nu a putut decât să-l încurajeze pe acesta din urmă să persevereze în realizarea planului său⁹¹. Decretul *Ekthesis* interzice folosirea expresiilor *o lucrare* (*mòdà\enéergeia*), respectiv *două lucrări* (*δύο ἐνέργειαι*) în Iisus Hristos, însă cere să fie mărturisită *o singură voință* în Hristos: „ἐν θέλημα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦμεν”⁹². Prin favorizarea expresiei *o singură voință*, decretul *Ekthesis* „a contribuit la transformarea monoenergismului în monotelism”⁹³. „Având ca scop « să dezamorseze » criza monoenergismului, decretul *Ekthesis* o va lansa pe cea a monotelismului”⁹⁴. În 638, „miza nu mai era, la fel ca douăzeci de ani mai devreme, aceea de a-i ralia pe monofiziți la Biserica imperială, ci de a restabili pacea și unitatea în tabăra calcedonienilor”, între *dionergetici* și *monoenergetici*, prin renunțarea la formulele lor, *o lucrare*, respectiv *două lucrări* în Hristos”; cu alte cuvinte, *monotelismul* urma să fie prețul împăcării dintre dioenergetici și monoenergetici⁹⁵.

În Orient, *Ekthesis*-ul a fost acceptat de către majoritatea episcopilor. În schimb, decretul lui Heraclie a fost respins de Biserica Romei. După moartea Sfântului Sofronie (638), scaunul patriarhal al Ierusalimului a fost ocupat de către episcopul monotelit Serghie de Ioppe; fără îndoială că el a acceptat fără rezerve decretul lui Heraclie, fiind un susținător loial al politicii religioase imperiale încă din anul 631, când a pus bazele unei ierarhii ecleziastice monotelite în Palestina. De asemenea, patriarhul Macedonie al Antiohiei a acceptat *Ekthesis*-ul⁹⁶. Decretul *Ekthesis* a fost semnat de către patriarhul Cyrus al Alexandriei, căruia stratelatul Eustatius i-a înmănat o scrisoare însoțită de o copie a decretului, din partea patriarhului Serghie⁹⁷. La rândul său, patriarhul Pyrrhus (638-641), succesorul lui Serghie pe scaunul patriarhal al Constantinopolului, a aprobat edictul lui Heraclie printr-un decret dogmatic sinodal (638/639)⁹⁸.

89. Chr. von Schönborn, *op. cit.*, pg. 110.

90. Fiind acuzat de erezie în Apus datorită promulgării *Ekthesis*-ului, Heraclie îi scria papei Ioan al IV-lea: „*Ekthesis*-ul nu este al meu și nu eu l-am poruncit; este opera patriarhului Sergius de acum cinci ani [n.n. din 636]; când m-am întors din Orient, el m-a rugat să-l semnez și să-l promulg”, Mansi 1960, XI, 9.

91. Meyendorff 1993, pg. 374.

92. Allen 2009, pg. 214 (Documentul 9: *Ekthesis*).

93. V. Grumel, *Recherche sur l'histoire du monothélisme III. Du monénergisme au monothélisme*, în EO, nr. 29, 1930, pg. 20.

94. Dagron et alii 1993, pg. 42; V. Ioniță, *art. cit.*, pg. 405; Rahner 1964, pg. 277-278.

95. *Ibidem*, pg. 42.

96. J. Tixeront, *op. cit.*, vol. III, pg. 171; Hefele 1909, pg. 390-391.

97. Grumel 1932, pg. 117-118, nr. 293; Hefele 1909, pg. 391 și nota 4.

98. *Ibidem*, pg. 117, nr. 292.

Concluzii

La fel ca predecesorii săi, împăratul Heraclie a încercat să domine și să controleze Biserica. El a folosit-o ca un instrument pentru realizarea obiectivelor sale politice. Înțelegând că restabilirea integrității teritoriale și a unității politice a Imperiului nu se putea înfăptui fără o apropiere între diferitele comunități creștine divizate, Heraclie nu a tolerat pluralismul religios. Din acest punct de vedere, el a imitat politica promovată de către Iustinian I, urmărind să elimine disidențele și minoritățile religioase. Pe această linie s-a încadrat politica religioasă a lui Heraclie față de iudei, care venea în completarea politicii sale de unire religioasă cu necalcedonienii. Decizia împăratului de convertire forțată la creștinism a iudeilor se întemeia nu doar pe dorința de a elimina o dizidență politică și riscul unei eventuale restaurări a „Templului”, ci și pe ideea că istoria se apropia de sfârșit, iar împăratul creștin avea de jucat un rol important în această ultimă etapă a iconomiei mântuirii.

Heraclie a promovat cu asiduitate o politică fermă care viza să refacă unitatea Bisericii răsăritene, prin reconcilierea Constantinopolului cu Bisericile necalcedoniene din Orient. Însă fragilitatea acestei politici unioniste urma să fie dovedită de criza monotelită. Erezia monotelită a fost concepută în mod deliberat pentru a-i readuce pe monofiziți în Biserica imperială; acesta a fost obiectivul principal al politicii religioase a lui Heraclie, pe care împăratul s-a străduit să-l îndeplinească, asumându-și încălcarea principiului *symphoniei* care stă la baza relației dintre stat și Biserică. Eșecul politicii sale religioase a fost previzibil încă înainte de cucerirea arabă, demonstrând că distanța care separa Biserica imperială de Bisericile necalcedoniene a sporit atât de mult încât nu mai putea fi suprimată. Creștinii din Orient nu erau doar scindați printr-o formulă de credință, ci prin diferențe considerabile de cultură și de limbă și prin emergența sentimentelor „naționale”.

Politica religioasă a lui Heraclie a culminat cu promulgarea decretului *Ekthesis* care reprezintă o expresie evidentă a cezaropapismului imperial. Prin emiterea acestui decret, Heraclie și-a depășit rolul de conducător temporal al Bisericii și de apărător al Ortodoxiei, sancționând printr-un act oficial o decizie sinodală. De altfel, *Ekthesis*-ul nu a rezolvat problema disputelor teologice dintre calcedonieni și necalcedonieni. Mai mult, el a avut consecințe nefaste pentru statul bizantin, deoarece a contribuit la agravarea conflictelor religioase în provinciile răsăritene ale Imperiului și a facilitat cucerirea lor de către arabi. Pe de altă parte, decretul *Ekthesis* a contribuit la izbucnirea conflictului dintre Biserică și stat care a atins punctul culminant în timpul domniei lui Constans al II-lea (641-668); acest fapt ne întărește convingerea că, pe termen lung, politica religioasă a împăratului Heraclie s-a dovedit a fi ineficace și total neinspirată.

Bibliografie selectivă:

Izvoare

*** Chronicon Paschale

*** *Chronicon Paschale*, vol. I-II, Dindorfius, Ludovicus (ed), în "Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae" 11-12, Bonn, 1832

*** Histoire nestorienne

*** *Histoire nestorienne (Cronique de Séert)*, II, Scher, S. G. Mgr. Addai, Griveau, Robert (ed.), în Graffin, R., Nau F., (ed.), "Patrologia Orientalis" XIII, 4, 65, Ed. Brepols, Turnhout 1983
de Nikiou

Jean, évêque de Nikiou, *Chronique*, Zotenberg, H. (trad.), în „Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale”, XXIV, 1, Imprimerie Nationale, Paris 1883
le Syrien

Michel le Syrien, *Chronique*, I-III, Chabot, J.- B. (trad., ed.), Paris 1899-1905
Sébéos

Sébéos, *Histoire d'Héraclius*, Macler, Frédéric (trad., ed.), Ed. Ernest Leroux, Paris, 1904
Sf. Maxim/Stăniloae

Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Disputa Sfântului Maxim cu Pyrrhus*, Stăniloae, Dumitru (trad., ed.), în „Scrieri, partea a doua. Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești”, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” nr. 81, Ed. IBMBOR, București 1990

Sf. Maxim/Ică

Ică, Ioan I. jr. (trad., ed.), *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, Ed. Deisis, Sibiu 2004

Sf. Teofan

Sfântul Teofan Mărturisitorul, *Cronografia*, Țipău, Mihai (trad., ed.), Ed. Basilica a Patriarhiei Române, 2012

Volume și articole

Allen 2009

Allen, Pauline, *Sophronius of Jerusalem and Seventh-Century Heresy. The Synodical Letter and other documents*, Ed. Oxford University Press, Oxford

Bréhier-Aigrain 1938

Bréhier Louis, Aigrain René, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. V: *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe (590-757)*, Bloud et Gay, Paris

Brezeanu 2007

Brezeanu, Stelian, *Istoria Imperiului Bizantin*, Ed. Meronia, București

Dagron et alii 1993

Dagron Gilbert, Riché, Pierre, Vauchez André (coord.), *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. IV: *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, Ed. Desclée, Paris

Dagron-Déroche 2010

Dagron, Gilbert, Déroche, Vincent (coord.), *Juifs et Chrétiens en Orient byzantin*, Ed. Fondation Ebersolt du Collège de France & Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris

Dieten 1972

Dieten, Jan Louis van, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)*, Ed. Adolf M. Hakkert, Amsterdam

Grumel 1932

Grumel, Grumel, Venance, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I: *Les Actes des Patriarches*, Fasc. I: *Les Regestes de 381 à 715*, Socii Assumptionistae Chalcedonenses, Constantinople-Istanbul

Hefele 1909

Hefele, Charles Joseph, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, Leclercq, Dom. H. (trad.), III, 1, Ed. Letouzey et Ané, Paris

Lange 2012

Lange, Christian, *Mia Energeia. Untersuchungen zur Einigungspolitik des Kaisers Heraclius und des*

- patriarchen Sergius von Constantinopel*, Ed. Mohr Siebeck, Tübingen
Meyendorff 1993
- Meyendorff, Jean, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, Lhoest, Françoise (trad.), Ed. du Cerf, Paris
Morrisson 2004
- Morrisson, Cécile (coord.), *Le Monde Byzantin*, vol. I: *L'Empire romain d'Orient (330-641)*, Ed. Presses Universitaires de France, Paris
Ostrogorski 1996
- Ostrogorski, Georgije, *Histoire de l'État byzantin*, Gouillard, J. (trad.), Ed. Payot, Paris
Rahner 1964
- Rahner, Hugo, *L'Église et L'État dans le christianisme primitif*, Zinck, G. (trad.), Ed. du Cerf, Paris
Rămureanu 1951
- Rămureanu, Ioan I., *Posibilitatea întoarcerii Bisericii monofizite la ortodoxie. Considerații istorice și dogmatice asupra poziției lor față de ortodoxie*, în „Ortodoxia”, an. III, 1951, nr. 4, pg. 586-636
Winkelman 2001
- Winkelman, Friedhelm, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, Ed. Peter Lang, Frankfurt am Main/Berlin

Webografie

Sébéos

<http://remacle.org/bloodwolf/historiens/sebeos/heraclius.htm> , 21.11.2015